

# La llibertat com a hàbit: l'assaig de Joan Fuster

Oriol Ponsatí-Murlà  
Universitat de Girona



## Joan Fuster, assagista

Un assagista és algú que,  *simplement*, escriu sobre una qüestió d'interès compartit, mirant de mostrar-ne aspectes imprevistos, desbrossar camins poc fressats, il·luminar zones d'ombra que puguin empènyer el lector cap a una reflexió ulterior. L'assagista escriu generalment textos breus, des d'una perspectiva no erudita, renunciant als tecnicismes i evitant endinsar-se en els viaranys críptics de la prosa filosòfica. Pròpiament, l'assaig és un gènere literari, com ho és la poesia, la novel·la o el teatre, només que, a la intenció estètica — que li és indispensable — hi afegeix una intenció reflexiva. Si, a hores d'ara, és ja un lloc comú afirmar que Joan Fuster és l'assagista més important en llengua catalana del segle xx, és precisament perquè reuneix d'una manera preeminent totes les característiques exposades fins aquí.

La producció assagística de Fuster va tenir destins ben diversos: articles en diaris i revistes, llibres més aviat breus (*El descrèdit de la realitat*, *Indagacions possibles*, *Examen de consciència*, *Les originalitats*) i llibres una mica més voluminosos (*Causar-se d'esperar*, *Figures de temps*, o el més cèlebre de tots: *Diccionari per a ociosos*). Parlem d'assaig *tout court*, és a dir, d'assaig sobre temes variats (l'art, la música, l'orgull, els diners, el sexe), perquè Fuster és també autor d'una sèrie de llibres fonamentals d'assaig específicament històric, o polític, entre els quals, evidentment, *Nosaltres els valencians*, però també *Qüestió de noms* o *Un país sense política*. Qui vulgui fer un tast del Fuster assagista pot recórrer tant al doble volum de la seva obra completa dedicat a aquest gènere (Edicions 62, 2012) com a l'esplèndida selecció *Joan Fuster. Figura d'assaig*, que Antoni Martí Monterde ha preparat enguany, coincidint amb l'Any Joan Fuster (Comanegra, 2022).

## «Llibertat», dins *Diccionari per a ociosos*

Deixant de banda *Nosaltres els valencians*, segurament l'obra de Fuster que ha gaudit d'una difusió més àmplia és *Diccionari per a ociosos* (1964). Per ordre

alfabètic, l'assagista suecà hi va desplegant reflexions de longitud variable sobre l'amor, l'atzar, l'avarícia, etc., fins a cloure el llibre amb una de les entrades més breus de totes, l'entrada —que, de fet, és una sortida— *zero*. Per tal d'analitzar des d'un punt de vista crític com procedeix l'assagista Fuster a l'hora de desplegar el seu pensament, ens aturarem en l'entrada «Llibertat».

Abans d'arribar pròpiament a la qüestió específica de la llibertat, Fuster introdueix el tema de l'hàbit. I ho fa a partir d'una analogia amb la cèlebre harmonia de les esferes pitagòrica. Diversos testimonis antics ens diuen que Pitàgores —que, si va existir, devia ser un personatge ben singular— tenia el do de sentir el fregadís que els planetes fan al llarg del seu períple orbital. No és que aquest soroll no fos potencialment perceptible per part de qualsevol persona; més aviat ho seria *massa*, perquè tots el sentiríem des del mateix moment del nostre naixement i, per tant, ens hi hauríem habituat fins al punt que ja no el sentiríem gens. Només Pitàgores fent ús de la seva prodigiosa capacitat per a abstroure's d'allò que és habitual i permanent, podia arribar a percebre'l. La introducció a la qüestió de l'hàbit auditiu serveix a Fuster per a plantejar, analògicament, una experiència similar en relació a la llibertat. A la llibertat —com al fregadís de les esferes celestes— també ens hi acostumem. I si ens acostumem a la llibertat també ens acostumem, amb la mateixa facilitat, a la manca de llibertat, perquè l'ésser humà és un animal de costums i acaba prenent per normal, per natural, fins i tot per just, allò que simplement és habitual. Així, doncs, qui disposa de llibertat no ho nota (i, per tant, no la valora), i qui no en disposa, tampoc (i, per tant, no s'hi rebel·la).

## Paradoxes de la llibertat

Plantejada així, la qüestió sembla tenir interès, i la intenció de Fuster, ja es veu, és empènyer-nos —a tots, lliures i esclaus— a meditar sobre la facilitat amb la qual ens habituem als estats respectius i a substituir aquesta facilitat acomodaticia per una militància conscient. A *no fer el sord* a la llibertat. La mena de

reflexió proposada per Fuster a partir de l'associació entre hàbit i llibertat ens permet, com a lectors, dur-la més enllà i constatar alguna de les moltes paradoxes que es deriven del concepte *llibertat*. Per exemple, el fenomen aparentment contradictori que provoca que, tot sovint, aquells que gaudeixen de més llibertat siguin els qui tinguin una major sensació d'ofec i opressió i reivindiquin amb més vehemència les seves llibertats conculcades; mentre que aquells que estan ja habitualment sotmesos al tracte denigrant, a la humiliació o a la coacció, arribin a percebre com a normal la seva situació i no sols no facin esforços per sortir-ne sinó que arribin fins i tot a justificar-la.

Però, de quina concepció de la llibertat parteix, exactament, Joan Fuster? Ell mateix ens en dona una idea aproximada quan contraposa els casos d'una tirania i d'un estat de dret, obviant, però, que la dictadura franquista era tècnicament un estat de dret i no pas per això era menys tirana. Obvi, també, que fins i tot un estat de dret democràtic es pot regir per una idea de llibertat inspirada en la tradició liberal, per una idea de llibertat de caire llibertari o per una idea socialdemòcrata de llibertat. I totes tres donaran peu a formes d'organització ben diferents.

Així, doncs, si anem descabdellant la troca que Fuster tot just comença a desenredar, ens trobarem immediatament davant de noves possibles indagacions. Algunes ens obligaran a portar la contrària a Fuster. Per poc que hi rumiem, de seguida ens adonarem que una altra de les paradoxes més òbvies a les quals està sotmesa la llibertat és que, sense un mínim entramat de restriccions, es fa molt complicat pensar en una actuació realment lliure; és a dir, només hi ha llibertat on, de fet, no n'hi ha, i, contràriament, deixa d'haver-n'hi allà on n'hi ha *massa*. Ens passa, en aquest sentit, com a aquell famós colom de Kant, que blasfemava l'aire perquè oposava resistència al seu vol, sense adonar-se que, en realitat, sense aire no hauria pogut alçar-se de terra.

I encara podem anar més enllà: si ens permetem per un moment deixar en suspens la convicció generalitzada segons la qual disposar de llibertat és necessàriament bo —costaria no afirmar que Fuster comparteix aquest parer—, potser començarem a disposar de l'espai suficient per a preguntar-nos per què la volem, la llibertat, és a dir, per quin motiu és o hauria de ser millor disposar de llibertat en lloc de no tenir-ne gens. Que, al capdavall, les principals manifestacions de l'esperit humà han nascut en èpoques de grans privacions, en contextos de turbulència social o de guerra, o sota severes dictadures, autoritarismes i despotismes —il·lustrats o no— i no sembla que les privacions

objectives de llibertat hagin establert cap relació de causa-efecte amb un desenvolupament especialment negatiu de la humanitat.

### **Així, doncs, per a què ens serveix, l'assaig de Fuster?**

Constatem que el sol fet de gratar una mica i preguntar-nos, ni que sigui molt superficialment, en què consisteix això de la llibertat, tendeix aparentment a reduir l'eficàcia de la reflexió proposada per Fuster en el seu breu assaig. A mesura que interroguem el concepte amb més profunditat, se'ns fa més evident que les bases de les quals parteix la reflexió fusteriana potser són massa simples. Per quin motiu hauríem de considerar que val la pena que treballem activament per prendre consciència sobre si tenim o no tenim llibertat, si no sabem ben bé què és la llibertat; si, com més en tenim sembla que més en volem i, com menys en tenim, sembla que menys la trobem a faltar; si un dels principis fonamentals i universalment vàlids per a qualsevol exercici de llibertat (des d'escriure un poema fins a governar un país) és, ja d'entrada, limitar aquesta llibertat; si el major o menor grau de llibertat no va constituir cap obstacle —més aviat devia ser un al·licient— perquè Johann Sebastian Bach escrivís més de 150 cantates (amb la poca llibertat que li proporcionava el fet d'haver d'alimentar les deu criatures que li havien sobreviscut de les vint-i-una que va tenir); si la privació total de llibertat que suposa un camp nazi de presoners de guerra com l'Stalag VIII-A de Görlitz no va impedir que Olivier Messiaen hi escrivís i estrenés una de les obres més grandioses escrites durant el segle xx: el *Quartet per a la fi dels temps?* —la qual cosa, naturalment, ni justifica ni legitima l'existència perfectament criminal del camp, sinó que, simplement, posa de manifest, en un cas extrem, la manca absoluta de correlació entre absència de llibertat i llibertat d'acció.

Si hem arribat fins aquí, descabdellant el text de Fuster (si hem pogut, per tant, fins i tot constatar els dèficits o les limitacions de la reflexió fusteriana), és perquè el seu text ens ha convidat a fer-ho: d'alguna manera, ens hi ha conduït. Un text assagístic no pretén mai tenir un caràcter conclusiu o exhaustiu; la virtut del bon assaig radica precisament en la capacitat per a habitar-nos a pensar amb llibertat. I aquí, com en tot, no hi ha llibertat que no comenci per un cert constrenyiment: l'assaig constreny, situa, encamina; el camí l'hem de fer nosaltres tots sols. I sovint el farem refent els nostres propis passos i girant-nos contra l'assaig que els ha propiciat, una mica com hem procurat fer amb aquestes línies. Fins i tot en aquest cas —potser, sobretot, en aquest cas— l'existència de l'assaig quedarà plenament justificada. ■